

Horváth Futó Hargita

SZÖVEG-KOLLÉGIUM (I.)

Textual-College

Debrecen város több évszázados fennállása alatt akkora kultúrtörténeti jelentőségre tett szert, hogy intézményeinek, lakosainak, diákjainak említése nélkül nem beszélhetünk a magyar történelemről, művelődéstörténetéről. A református egyház fenntartása alatt 1538-tól működő Református Kollégium révén Debrecen az ország egyik jelentős iskolavárosává, tudományos központjává vált. Az intézmény diákjai között számos későbbi neves tudóst, író, költőt találunk. Debrecen kulturális tér, amely az irodalomban is leképeződött. Az épített, fizikai város mellett az irodalmi narratívákban létezik egy róla alkotott „szöveg-város” is, egy esztétikai konstrukció, amely az épített várossal együttesen alakítja a városról alkotott képünket. Debrecen város vizuális textúrájának alkotóeleme a református kollégium épület-komplexuma. Ebből kifolyólag a Debrecen-narratíva részét képezik a magyar regényirodalomnak a debreceni református kollégiumot elbeszélő szövegei is, amelyekből összeáll – a szöveg-város analógiájára – egy szöveg-intézmény, szöveg-kollégium. A tanulmány a magyar regényirodalomnak azon szövegeit, szöveg-részleteit veti össze, amelyeknek színhelye a Debreceni Református Kollégium.

Kulcsszavak: diskurzív terek, városkutatás, vizuális narratológia, városszöveg, szöveg-város, olvasás gadameri emblémája, genius loci, mitikus tér, antropológiai hely, Csokonai-kultusz, debreceniség, emlékezzethelyek

VÁROS – KOLLÉGIUM – TEXTUS

A városra irányuló legújabb társadalomtudományi vizsgálatok¹ a várost diskurzív térként, különféle olvasatokat kínáló textusként értelmezik. A város térstruktúrái „megjelenítik és elbeszélik a város kulturális, társadalmi életrajzát, a társadalmi rendre, a politikai hatalomra, a történelemre, a kultúrára és a helyi identitásra vonatkozó elképzeléseket”. (N. KOVÁCS – BÖHM – MESTER 2005: 7.) A városi tér azáltal őrzi az egyéni és a kollektív emlékezetet, hogy „szimbolikus jelentőséggel bíró épületek, emlékművek, helyek formájában az idő különböző dimenziói fizikailag is jelen vannak a térben. [...] A város szövete tehát fizikai helyekből, kulturális elképzelésekből és narratív terekből fonódik össze, hiszen az épületekbe kulturális reprezentációk és elképzelések is bele-

---

¹ A 80-as évektől kezdődően a város interdiszciplináris (kommunikációelmélet, kulturális antropológia, irodalomtudomány, színházelmélet, történettudomány stb.) kutatások tárgyává vált. Lásd pl. Walter Benjamin, Clifford Geertz, Victor Turner, Sallie Westwood, William John, James Donald kutatásait.

épülnek, ugyanakkor a megépült terek tapasztalatokat, interpretációkat generálnak. Ez a kettősség szükségessé teszi, hogy a fizikai értelemben vett város fogalma mellé a megélt, az elképzelt, a bejárt, a leírt, azaz a szimbolikusan megalkotott város fogalmát helyezzük”. (N. KOVÁCS – BÖHM – MESTER 2005: 7.) A földrajzi tér kulturális értelemben vett térré alakul, és ebben a folyamatban az irodalomnak is jelentős szerepe van. Az új városkutatói elméletek szerint a városról létrehozott diskurzusok – például szépirodalmi művek, élettörténetek, tudományos munkák – részt vesznek a város megalkotásában.

Biczó Gábor a vizuális narratológiát egy köztérre alkalmazó tanulmányában többek között azt a kérdést is igyekszik megvilágítani, hogy a vizuális tapasztalat, például egy köztér, miként képezheti a „hagyományosan »textusokkal« bíbelődő narratológiai elemzés” tárgyát. Biczó a vizuális (szimultaneitás) és a verbális (folytonosság) megjelenítés megkülönböztetéséből indul ki. Az elemzés kiindulópontjának szerinte azt a tényt kell tekinteni, hogy a téren „a látogatók tapasztalatélményének fizikai lehetőségfeltételei mindig szükségszerűen ugyanazon látvány bázisán konstruálódnak”, a látványhoz rendelt interpretációra viszont az „ugyanazt látni, de nem ugyanazt érteni univerzális hermeneutikai tapasztalat” (BICZÓ 2005: 90–91.) érvényes. A városképző élőbeszédben és írásban artikulálódó diskurzusok tartalmi és formai jegyei, típusai, a megnyilatkozások szinterei és módjai rendkívül változatosak. A városok bármely vonásáról szóló beszédet vagy írást Fejős Zoltán városszövegnek nevezi. A városszövegek „konkrét textuális formák, amelyek ugyan építőkövei egy nagyobb egésznek, a várost megteremtő, átfogó, metaforikusan értelmezett városszövegnek, városképnek, de önmagukban az urbánus élet, illetve környezet megélésének közvetlen dokumentumai”. (FEJŐS 2005: 211.) Városszövegek az apróhirdetések, a szakértők és politikusok, vitaülések és várostörténeti útirajzok szövegei, a lakossági fórumokon elhangzott vélemények, az írói publicisztika, az esszé, a riport és az irodalmi vagy tudományos közírás szövegei. A nyilvános városszövegek funkciója, hogy „megteremtik és karbantartják a kollektív városképeket.” (FEJŐS 2005: 213.) A *Maradandóság városától New Debrecenig* című tanulmányában Berta Erzsébet a narratív és az épített Debrecen textúráinak egymásra rétegződését vizsgálva konstatálja, hogy a városról szóló szövegek egy szövegvárost hoztak létre. A szöveges, a vizuális és a tárgyi narratívák „kulturálatelesítő és -hagyományozó erőterében”. (BERTA 2005: 98.) Debrecennek számos mitológemaként működő jelzője képződött: a szabadság őrvárosa, a maradandóság városa, a kálvinista Róma, a legmagyarabb város, az ősi város, az óriásfalú. Az itt felsoroltakon kívül még sok más „az időben folytonosan újraértett toposz nyomán, a város folklorizálódott legendáriuma mentén s a helyi élet használati tárgyainak dekontextualizálásából nyert relikviák által íródott bele a kollektív emlékezetbe Debrecen neve alatt egy város”. (BERTA 2005: 98.) A városról szóló textusok létrejöttük pillanatában az urbánus realitást mímelték, később

azonban egy város „diszkurzív létesítőivé” (BERTA 2005: 98.) váltak. A város-toposzok állandó felülírásából palimpszeszt alakú narratíva formálódott, amely „funkciójában és szimbolikus tartalmaiban *lieu de mémoire*-ként, emlékezés-pótló emlékezés-helyként működik”. (BERTA 2005: 98.)

Debrecen város vizuális textúrájának alkotóeleme a református kollégium épület-komplexuma. Ebből kifolyólag a Debrecen-narratíva részét képezik a magyar regényirodalomnak a debreceni református kollégiumot elbeszélő szövegei is, amelyekből összeáll – a szöveg-város analógiájára – egy szöveg-intézmény. „A Debrecen-narratíva arról is beszél, hogy a város önmagát elsősorban nem épített, hanem imaginatív (szellemi, mentális) térként jeleníti meg. A legtöbb városelbeszélésként kanonizált szöveg ugyanis szimbolikussá tett építmények, városi terek, utcák által beszél, Debrecenben viszont csupán egyetlen építmény (a Kollégium) szervez narratívát, illetve válik narratíván hagyományozottá. Ez a narratíva viszont (Jókaitól az *És mégis mozog a föld*, Móricztól a *Légy jó mindhalálig*) nem lép ki az irodalom köréből, nem válik a lokális identitás toposzává.” (BERTA 2005: 101–102.)

Elemzésem tárgyát a magyar regényirodalomnak azon szövegei, szövegrészelei képezik, amelyeknek színhelye a Debreceni Református Kollégium. A közös helyszín intertextuális kapcsolatba hozza Jókai Mór *És mégis mozog a föld* (1872), A debreceni lunátikus (1875), Mikszáth Kálmán *A két koldusdiák* (1885), Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* (1921), Karácsony Sándor *Holdbeli diákélet* (1948) és Perjéssy-Horváth Barnabás *Kollégium Blues* (2005) című regényét. E regények kollégiumot elbeszélő szöveg-szegmensei összeolvasva egy olyan szövegvilágot, megalkotott világot hoznak létre, amely egyes vonásaiban utal a való világra, azaz a Debreceni Református Kollégium intézményére és annak történetére. A regények közös helyszíne a kollégium épülete. A megfigyelő szubjektum, a narrátor „olvasója” a vizuális látványnak, a kollégium épületének, ennek jelzéseiből szöveget konstruál, azaz a vizuális tapasztalatot verbális formában adja át a szöveg befogadójának. Az elbeszélő hely denotátuma valóságban is létező objektumra vonatkozik, a beazonosíthatóság pedig erősíti az adott szöveg referenciális olvasatát. A valóságnak fikcióba ültetése a fikcionális–nem-fikcionális disztinkciót is bevonja az értelmezésbe (l. Aleida Assman és Wolfgang Iser gondolatrendszerét).

A narratív megközelítést nemcsak a szóbeli elbeszélések és írott szövegek, hanem a vizuális műalkotások interpretációja is alkalmazza, ugyanakkor a narrativitás-kutatások eredményeit a kultúra más diszciplínái (történelem, pszichológia, jog, építészet) is felhasználják. A történet nem csak írott vagy kimondott szó. Az elbeszélés strukturális elemzéséről írt 1966-os tanulmányában Roland Barthes konstatálja, hogy az ember számára mindenféle anyag megfelelő lehet a történetek közvetítésére: „a történetet hordozhatja az artikulált, szóbeli vagy írott nyelv, a rögzített vagy mozgó kép, a gesztus, s végül ezeknek

a szubsztanciáknak rendezett együttese; az elbeszélés ott van a mítoszban, a legendában, a fabulában, a mesében, a novellában, az eposzban, a történetben, a tragédiában, a drámában, a komédiában, a pantomimban, a táblaképen (gondoljunk csak Carpaccio Szent Orsolya-sorozatára), az üveglakokon, a filmben, a képregényben, az apróhirdetésben, a mindennapi kommunikációban. Sőt, ezekkel a szinte felsorolhatatlan formákkal a történet jelen van minden időben, minden helyen, minden társadalomban”. (BARTHES 1988: 378.) 1975-ben publikált olvasáselméletében Barthes az olvasás cselekményét összekapcsolja az elolvasandó, történetet közvetítő tárgyakkal: az olvas ige „ezerféle tárggyal egészülhet ki, telítődhet vagy jöhet mozgásba: olvashatok szövegeket, képeket, városokat, arcokat, gesztusokat, jeleneteket stb.”. (BARTHES 2001: 48.) Az olvasói szemléletmód olyan vizuális kulturális termékekkel kapcsolatban is érvényesíthető, mint a képek vagy az épületek. A műalkotások értelmezésére az olvasás gadameri emblémája is lehetőséget nyújt. Hans-Georg Gadamer gondolkodásában az épületek, képek megértésének feltétele, hogy szöveggént „olvassuk” őket: „Az építményre éppúgy érvényes, hogy »olvassunk« kell azt. Vagyis ne csak úgy nézzünk rá, mint egy fényképreprodukcióra, hanem járjuk körbe, járjuk be azért, hogy ezzel lépésről lépésre mintegy felépítsük magunkban.” (GADAMER 1994: 161.) Az „olvasás” aktusában a mű „beszélgetésbe von minket”. (GADAMER 1994: 167.) Olvasni egy műalkotást nem más, mint interpretálni, értelmezni.

A kollégiumot elbeszélő szövegek a kollégium múltját és karakterét, jellegét koncipiálják és létrehozzák a szöveg-kollégium alakzatát. Az épület, az enteriőr megjelenítése, az ősi iskola és iskolaváros-toposzok, epitheton ornansok a befogadó szubjektum kollégium-képét alakítják, a narrátor épület-olvasatai elképzelhetővé teszik számára a fizikailag is létező objektumot, intézményt. A szöveg-kollégium valóságra visszautaló alakzat, amely többek között a fent említett regények szövegelemeinek kombinációjaként értelmeződik. Többek között, mert a kollégium-narratíva e regényeken kívül, más irodalmi – és nem irodalmi – alkotások, valamint képi reprezentációk sokféleségében formálódik. A kollégium irodalmi reprezentációja az épület, az iskola történelme, karaktere, atmoszférája alkotta *genius loci*nak a megragadására, átvitelére törekszik. A hely szelleme, szellemisége a nagy múltú kulturális intézmények esetében „az intézményhez kapcsolódó nevek, események által ragadható meg”. (SIMONN 2002) Az olvasás műveletében a befogadó tudatában a fizikai térre ráépül a mentális tér. A tények és imaginációk együtteséből épülő textusok a Debreceni Református Kollégium történelmének különböző idejét beszélik el. Az összehasonlító szövegelemzés azt próbálja meghatározni, hogy a különféle regények hogyan beszélnek el a kollégiumot, milyen reprezentációs stratégiákkal hozzák létre a szöveg-kollégium konstrukcióját, és hogyan változik az intézmény percepciója az idők folyamán.

AZ ELBESZÉLT KOLLÉGIUM

Jókai Mór 1872-ben megjelent *És mégis mozog a föld* (*Eppur si mouve*) című regényének kezdetén a fiktív *Csittvári krónika* reprezentálja a debreceni diákéletet, a kollégiumi diákköltészetet. A *Csittvári krónikát*, a debreceni diákok féltve őrzött kéziratos gyűjteményét a regény nyitófejezetében a Nagyerdő híres tanyájának pincéjében, a „sacro sanctunban” írják a titokban összejött diákok. Jókai a kollégiumtól elválaszthatatlan Csokonai-mítosz továbbéltetője: a tanya „még Csokonai idejéből emlékezetes hely” (*És mégis mozog a föld I.*, 15.). A diákok „botanizálni jártak a Nagyerdőn” (*És mégis mozog a föld I.*, 15.) mondat is kulturális allúzió, az intertextuális kapcsolódást az a befogadó fedezi fel, aki Csokonairól tudja, hogy a kollégium tanáráként a nyílt oktatási formát, a szabadban tanítást, az empirikus tanulást preferálta, és a Nagyerdőbe botanizálás ürügyén vitte ki a diákjait. Jókai Jenőy Kálmán alakját Csokonairól mintázza, Kálmánt is kicsapják a kollégiumból. A *Magyar Fűvészkönyv* szerzőjének, Diószegi Sámuelnek, aki „a szülőnövény ismertetőjelei között olyan hosszasan leírja e növény bogyóinak kiforrott nedvét” (*És mégis mozog a föld I.*, 15.) és a svéd természettudós, botanikus Linné említése az olvasó előzetes természettudományi vagy Debrecenre vonatkozó ismereteit vonja be az értelmezésbe.

A Jókai-regények Debrecen elbeszélő, debreceni színhelyű szöveghelyei arról tanúskodnak, hogy az író a városban „a gyökeres magyarságot vélte megtalálni, polgáraiban mindig a magyar népjellem megtestesítőit, a magyar szabadság őreit mutatta be”. (BÁN – JULOW 1964: 5.) Ezt támasztja alá a mitikus *Csittvári krónika* is, amelyben „az ország elveszett jussai vagynak megírva”. (*És mégis mozog a föld I.*, 57.) Az *És mégis mozog a föld* indításában Debrecen a magyarság cenzúrálatlan múltjának, nemzeti identitásának őrzője. A szöveg szerint 1665-ben Sárospatakon kezdték el írni a krónikát, azoknak az adatoknak a gyűjteményét, „miket a nagymérvű história elfeledett följegyezni lapjaira, vagy amit a hatalom vaskeze kitépett a lapokból, vagy amiket az udvaronc hízélgés meghamisított azokban”. (*És mégis mozog a föld I.*, 22.) A krónika többek között tartalmazza az utolsó Zrínyi fogságának történetét, Mikes Kelemen rodostói leveleit, epigrammákat, gúnyverseket, politikai pasquillusokat, országgyűlési gúnyiratokat, Martinovics katekizmusát, vallási tartalmú ritkaságokat, Hatvaninak, a debreceni kollégium tanárának bűvészetét, Csokonai radikális versét, próféciákat, arcképeket, eltiltott dalok hangjegyeit. A *Csittvári krónika* Jókai által idealizált szerzői „mindenhez értettek: íráshoz, rajzolásához, zenéhez, a világ minden nyelveihez, és mindenütt jártak, mindent megtudtak, összeszedtek, megtakargattak”. (*És mégis mozog a föld I.*, 25.) A Jókai-szöveg *Csittvári krónikája* soha nem létezett, noha az idézett művek megtalálhatóak a XVIII–XIX. századi kéziratos diák-gyűjteményekben. (BÁN – JULOW 1964: 9.) Megformálásához édesapja, Jókay József kéziratos *Hélikoni virágok* nevű protestáns diákirodalmi gyűjteménye is mintául szolgált. (A *Csittvári krónika* eredetéről

részletesen Szilágyi Ferenc ír *A tények és a képzelet. Négy Jókai-mű forrásáról és írójuk alkotói módszeréről* című tanulmányában. ItK, 1975/3. 318–333.) A szövegkezdet színhelye Debrecen. A konzervatív szellem terrénumaként a kollégium és tanárai a cselekményt mozgó konzervatívok–haladók oppozíció egyik eleme, de ugyanez a közeg neveli ki az oppozíció másik elemét, az átalakulóban levő kor új ideáljait, a felvilágosult gondolkodású kicsapott diákokat. A fegyelmi tárgyalás lefolyása mutatja, hogy a diákok „nagyszerű örökséget kaptak a protestáns-kurucos ellenzékiiségtől, csak hogy ehhez olyan felvilágosult, feudalizmusellenes gondolatokat társítottak, amelyeket már nem tűrhetett meg a hagyományörző debreceni szellem”. (NAGY 1999: 77.) A *Csittvári krónika* tizenkét szerzőjét, köztük az árulót is, a fegyelmi iskolaszék, a szédesz eltávolítja a kollégiumból. A tizenkét szerző és az áruló bibliai utalás. Ez az expozíciós páralel a regénycselekményben is aktualizálódik, a hősök apostoli feladatot vállalnak a magyar színjátszás és a nemzeti kultúra felvirágoztatásáért, a nemzeti múlt feltárásáért. A külvilág számára a diákok kicsapatását a kollégiumból vokális jel, a Rákóczi-harang háromszori (mesebeli szám) megszólalása jelzi: „A civis tudja már, mikor azt a hangot meghallja, hogy ez a lélekharang: egy elszálló léleknek »szegény bűnös« halálharangja: diákot csapnak ki az iskolából. Ami valóban hasonlatos a meghaláshoz. Kiűzetni az »alma mater« kebeléből.” (*És mégis mozog a föld I.*, 43–44.) A kicsapatás a halál állapotával egyenlítődik ki, egyiktől sincs visszaút. A térváltás paradox-helyzetet teremt: a diákok kikerülnek az iskolából az áhított szabadság világába, ahol nincsenek iskolai szabályok, de mégsem örülnek, mert bezárul a számukra az iskolát végzett emberek világa, a kicsapatással lehetőségeik leszűkülnek.

Az *És mégis mozog a föld* a múlt, közelmúlt és jelen „mitológiává költése”. (RÓNAY 1985: 102.) Jókai – az időbeli meghatározottság fokozása, hangulatfelidezés, rezonanciakeltés, szimbólumépítés céljából (FÁBRI 1990: 171) – valóságos történelmi eseményeket, helyszíneket, figurákat és időpontokat sző a cselekménybe. Az 1802-es tűzvész is verifikálható esemény. Jókai ebbe a történelmi ténybe transzponál egy fiktív történetet, amelyet idézet formájában emel be a szövegébe: „Amaz emlékezetes könyvnek 1802-t viselő lapján egy jegyzet foglaltatik a margóra írva: És e rettenetes tűzvész közepett, midőn a templom és a kollégium s az egyház melléképületei mind sorban égtek, egyikében a »gunyhók«-nak két bennszorult diák maradt meg. E krónika őrei voltak azok, kik az égő házból ki nem jöhetvén, a földre letették a krónikát, és arra ráfeküdvén, öntestükkel védelmezték azt meg az összeégés ellen.” (*És mégis mozog a föld I.*, 53.) A történetfilozófus Hyden White szerint a realista historizmus képviselői – példaként Jókai kortársait, Hegelt, Balzacot és Tocqueville-t említi – egyetértettek abban, hogy a történész feladata nemcsak az, hogy a múlttal szembeni kötelezettségeikre emlékeztesse az embereket, hanem az, hogy rákényszerítse őket annak tudatos felmérésére, „miként használható fel a múlt a jelenből a jövőbe

történi, etikailag felelős átmenet céljára”. (WHITE 1997: 64.) Jókai hasonlóan látta a regényíró feladatát. Az *És mégis mozog a föld* példázata is a jelennek szól. Eisemann György *A kőszívű ember fiait* elemezve írja, hogy Jókai „epikus művészetéről általában is elmondható, hogy a múlt értelmezése benne a jövőbe tekintés módusán belül, azzal együtt lehetséges. Éppen a jövőbe tekintés várokozása minősíti át a múlt tapasztalatait”. (EISEMANN 2003: 188.)

A debreceni Rákóczi-harang az oldalára vésett fejedelmi jelmonddal reális térelem. Az idézet (*Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.*), amely Pál apostolnak a Rómabeliekhez írt leveléből származik (Szt. Pál. Róm. 9:16), az igék felcserélésével I. Rákóczi György jelmondatában átformálódik: „*Non est currentis, neque volentis; sed miserentis Dei.*” Jókai fordításában: „Nem a siető, nem az akaró nyer, hanem akin az Isten könyörül.” Az eredeti mondat Károlyi Gáspár fordításában így hangzik: „Annak okáért tehát nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” Ez a felirat az egész szöveg mise en abyme-je, önmagára vonatkozása, amely a teljes történetet tükrözi. A felirat Ottlik Géza Iskola a határon című regényében is mise en abyme, a predesztinációt, az eleve elrendeltséget vetíti rá a cselekményre. A kőszegi Jurisics tér 7. számú, sgraffitós ház néven ismert épületén ma is olvasható a bibliai idézet, a „*Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.*” Ottlik *Iskola a határon* című regényében Medve Gábor kézírata is ezzel az idézettel kezdődik: „*Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.*» Egy régi ház felirata volt ez a határszéli kisvárosban, ahol ezerkilencszázhuszonhárom őszén hetedmagammal felvették a katonai reáliskola második évfolyamába.” (*Iskola a határon*, 23.) A regény első fejezetének címe *Non est volentis*, a harmadiké *Sem azé, aki fut*, a két fejezetcím összeolvasva a bibliai idézet szövegét adja. A felirat kulcs a mű jelentésének meghatározásához. A fejezetcímek tagadást fejeznek ki, azaz Szegedy-Maszák Mihály értelmezésében a példázat két értékének a cáfolatát szemléltetik: „A történet valóban érvénytelennek tűnteti fel az emberi akaratot és törekvést, míg a könyörületet egyértelműen magasra emeli, és egyszersmind olyan eszményként határozza meg, amely nem a szereplők szándékától vagy teljesítményétől függ.” (SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1994: 100.) Fűzfa Balázs az iskolából való időleges kiszakadás jelöltjeként értelmezi a kisváros főterén található feliratot, amikor ugyanis ezt a Bibliából idézett mondatot olvassák a diákok, akkor „kint” vannak a szabadság ideiglenes terén: „Ami kint van, az természetesen a szabadságot jelképezi: a regény viszonylag konkrét teréből kifelé tekintő, de jól lokalizálható motívumok ezek, mint a »*Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei*« felirat, mely a város főterén található, tehát az iskolán kívül, egy gyönyörű sgraffitós házon. E bibliai mondat, mint utaltunk rá, éppen ettől – a nem-ott lététől, nem az Iskolában-lététől – válik igazán erős térszimbólummá, a szabadság jelképévé.” (FÜZFA 2006: 144., 153.) A felirat térbelisége és jelképisége szorosan összefügg. Jókai és Ottlik regényében a bibliai

idézet az iskolán kívül található, a szabadságot ezekben a regényekben a „kint” jelenti, Szabó Magda *Abigél* című regényében az iskola hermetikusan zárt térben, a bejáratban helyezték el a címer részeként az idézetet. Vitay Georginának nem a kint jelenti a szabadságot, hanem az iskola, ahol biztonságban élhet. A lány megérkezése után először erre az idézetre figyel fel az árkodi leánynevelő intézet falán: „Az első emeleten, az igazgatói iroda bejárata felett óriási címer függött, az is zömök volt, és nyilván csak azért nem fekete vagy fehér, mert egy címer mégsem állhat csak ebből a két színből. Arany háttér előtt két kéz kulcsolódott imára a pajzson, valami zsoldár vagy biblia körül, és a kezek fölött félkörben szavak futottak végig: *Non est currentis*. Gina elég jól tudott latinul, tanult is harmadikos kora óta már, de nem tudta lefordítani, amit látott, így együtt valahogy nem volt értelme a három szónak. Non: nem, est: van, a kettő együtt: nincs, a *currentis* a *currere* futni ige participium imperfectumának a genetivusa: a futónak a. Nincs a futónak, valami ilyesmi. De ugyan miye nincs a futónak?” (*Abigél*, 24–25.) A bejárati fal fehérségét, pusztaságát a címer sokszínűsége és jelmondata nyitja meg, az idézet a teret verbálisan áttágítja a Bibliába. A regény ennek a bibliai citátumnak, a leánynevelő intézet jelmondatának a kifejtése. A szövegben a miséző pap magyarázza el a jelentését: „Pál rómaibeliekhez írott levele volt a textus, a nagytiszteletű úr arról beszélt, miért jelmondata az iskolának éppen a kilencedik rész tizenharmadik verse, ami szerint nem azé az eredmény, a kegyelem, aki akarja, nem is azé, aki fut, mert mit sem számít az emberi szándék: bármi történik, az csak Isten akaratából jöhet létre.” (*Abigél*, 250.) Georgina később, amikor „Pál apostol szövege meg a tábornok részint emlékké váltak”, apja, a tábornok sorsára projektálja a bibliai mondatot, aminek antitézise lesz ez a felismerés az emberi akaratról: „apja akart és iparkodott, nem latolgatta, hogy ez az akarás, ez az iparkodás mit idézhet a fejére, s nem töprengett rajta, egybeesik-e mindaz, amiért fut, amire törekszik, Isten szándékával. Akart és küzdött halála percéig.” (*Abigél*, 250.)

Kazinczy Ferenc hatására terjed el a közvéleményben az a felfogás, hogy „Debrecen szellemi életét valami lomha tespedés jellemzi, a város maga minden újítás ellensége, orthodoxyája vetekszik Róma csalhatatlanságával” – írja Balogh István, aki szerint ezt Kazinczy filológiai, azaz irodalmi kérdésekben értette, de a Debrecen–Róma párhuzamra kialakult kálvinista Róma várostoposz széles körben használatossá vált. (BALOGH 1969: 27.) Jókai is beemeli az *És mégis mozog a föld* és *A debreceni lunátikus* (1875) című regényeinek szövegébe. A középületek, utcák, terek, szabad területek Jókai műveiben a nyilvános élet színtereiként a bennük (rajtuk) zajló események által válnak meghatározóvá (FÁBRI 1991: 52.), ilyen helyszín a város piactere és a kollégiumtető *A debreceni lunátikus* című kisregényében. A piacteret Marc Augé francia antropológus *Non-Lineux* című munkájában antropológiai helynek nevezi. Az antropológiai helyhez azonosságok, kapcsolatok, történetek, továbbá lehetőségek, szabályok

és tiltások kötődnek. Geometriailag is leírható. A piactér az egyenesek metszeteinek felel meg, ahol az emberek elkerülik egymást, találkoznak, gyülekeznek. Augé az antropológiai helyek idődimenziójáról is beszél: a piactér például csak meghatározott időben, a piaci napokon érdemli ki a piactér nevet. (OŽE 2005: 52–58.) A *debreceni lunátikus* című kisregény már címében megjelöli a cselekmény helyét. Jókai kitágítja a tér-dimenziót, a földi dimenzióból mitologikus folklór-elemek beépítésével mesés, mitikus szférába emel, babonás-kísérteties atmoszférát teremt: A tősgyökeres kálvinista város piacterén „tett a fórumhoz Dudásné asszonyom következő tartalmú betanulatlan beszédet: – Hallják pedig. Ide hallgassanak. Ne legyen Dudásné a nevem, ha nem igaz. Úgy áldjon meg az Isten, mint a suhai malmot, ha egy máknyi makulányit tesztek hozzá. A magam szemével láttam, mikor este, éjfél után két órakor hazamentem, Dajkosné leányomnál voltam a Cegléd utcában. Minden ember tudja, hogy tegnap körösztolte a kicsijét a nagytiszteletű úr a nagytemplomban. A strázsák is megszólítottak a szegleten, pedig lámpás is volt nálam; hát mikor a kollégium elébe érek, csak zeng ám valami ének onnan felülről. Mi az? mondok. Hát amint feltekintek, ott jár a ház tetején valaki. Nem volt rajta se tóga, se a fején a csóka orrú, hanem egy fehér lepedő; fölmászott a kollégium legeslegtetejére, nekivetette a hátát a kis toronynak, akiben a csengettyű van, belekapaszkodott a holdvilágba, s csak úgy lógázza le róla a lábait, aztán elkezdett énekelni, de nem értettem, hogy mit, mert diákul volt. Utoljára bebújt a padláslyukon, aki olyan szűk volt, hogy nappal egy macska se fér be rajta”. (A *debreceni lunátikus*, 33.) Ernst Cassirer szerint a tér abban az értelmi rendben nyeri el meghatározott tartalmát és sajátos illeszkedését, amelyben formálódik: „A tér nem rendelkezik egy teljességgel, egyszer s mindenkorra szilárdan adott struktúrával; e struktúrát csak azon általános értelmi összefüggés által nyeri el, melyben felépülése végbemegy.” (CASSIRER 2000) A mitikus tér alapvonása a transzcendenciára való irányultság: „A premodern korok ismertetőjegye, hogy az ember nem önmagában keresi a támpontokat, hanem önmagán kívüli erőkből, és a legszorosabb kapcsolatban áll a természettel.” (FARAGÓ 2001: 15.) A kollégium holdtólte éjjelen² mitikus, természetfeletti térként jelenik meg. Ezen az éjszakán a tér elemei közül a kollégiumtető kap kiemelt szerepet. A lent-fent oppozíció alapján tagolódó tér egy emberi (piactér) és egy természetfölötti (kollégiumtető) térfélből áll. (PÓCS 2002: 15.) A „természetfeletti lény” bebújik a padláslyukon, amelyik „olyan szűk volt, hogy nappal egy macska se fér be rajta”, a méretváltozás attribútuma a másik világhoz tartozásra vall. (PÓCS 2002: 13.) A tér metamorfózisa hatással van a város lakosainak viselkedésére. Holdtólte éjjelen másként viselkednek,

---

² Pócs Éva az éjjelt időszünetként értelmezett időpontnak nevezi. Az éjszaka átmeneti idő két emberi tevékenységgel kitöltött nap között. Ilyen átmeneti időszak minden évkezdő nap, a téli napforduló, az éjjel, az éjfél, az újhold stb. (PÓCS 2002: 15.)

mint a „normális” világban. A telihold éjszakáján törtétek elbeszélését a ciklikusság jellemzi, ugyanaz a történet különböző nézőpontokból többször is megismétlődik. Dudásné piactéri beszámolója után Harangi és Tóbiássy professzor vitázik a hallottakon. Nyaviga Vince saját változatának elbeszélésével még titokzatosabbá teszi a történetet. A lunátikus második és egyben utolsó szereplése után kiderül az, amit az olvasó a regénycimből és a narrátor elbeszéléséből sejt, hogy a rejtélyes „természetfeletti lény” Dallos Ádám, a kollégium diákja. Az álruhásság a szerepjátszás által a cselekmény mozgatója, „legtöbbször természetyszerűleg kapcsolódik össze a megtévesztő jellegű szerepjátszásokkal, és természetesen legtöbbször negatív értékképzőként jelentkezik”. (FÁBRI 1991: 60.) *A debreceni lunátikus* rejtélyes tetőnjárója szimpatikus a befogadónak.

A piac határ, amely a mitikus teret két térrészre, a kollégium(padlás)ra és a városra osztja, téralakzat, amelyről rálátás nyílik a kollégium tetején zajló „természetfeletti” jelenségekre. A kisregény befejezésében a piactéren álló nép perspektívájából, az emberek egymás közti dialógusából és a narrátor közbeszólásából rajzolódik ki a kísértethistóriák elemeivel ellátott esemény. A fiktív elbeszélő kommentárja arra utal, hogy többet tud, mint a regény szereplői, és ezt a többlettudást a rejtély leleplezése céljából megosztja a fiktív olvasóval. A lunátikus ének formájában közvetíti az igazságot, s ezzel megoldódik a bonyodalom, feloldódik a rejtélyes tetőnjáró identitásának titka, feltámadnak a halottak, megszűnik a transzcendens, mitikus dimenzió.

(Folytatjuk)

Textual-College

During its several hundred years of existence, Debrecen has gained such cultural and historical importance that one cannot speak of Hungarian history or cultural history without mentioning the institutions, citizens or students of this city. Owing to the Reformed College maintained by the Reformed Church since 1538, Debrecen has grown into one of the most significant school towns and cultural and scientific centres of the country. We find several noted scientists, writers and poets among the former students of this institution. Debrecen is a cultural space which has its literary depiction. Besides the actual physical city, there is a “textual city”, an aesthetic construction that exists in literary narratives written about Debrecen, and the two together forms our vision of the city. An essential element of Debrecen’s visual texture is the building complex of the Reformed College. Consequently, the texts on the Reformed College have also become part of the Debrecen-narrative in Hungarian fiction; these texts make up a textual institution, that is, a textual college, analogously to the textual-city. The study analyses and compares those texts or passages in Hungarian fiction whose scenes are set in the Reformed College in Debrecen.

Keywords: discursive spaces, city research, visual narratology, city as text, the Gadamer emblem of reading, genius loci, mythical space, anthropological place, Csokonai-cult, places of remembrance, typical of Debrecen